ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

УДК 343.161.1

Правова природа і форми реалізації правосуддя: теоретичне обґрунтування

В. А. Ахмедов,
кандидат юридичних наук, керівник науково–дослідного та судово–прецедентного відділу Академії юстиції Міністерства юстиції Азербайджанської Республіки

Аналізуються сучасні доктринальні підходи до розуміння правосуддя, його сутності і мети. Автор порівнює різні теоретичні моделі визначення досліджуваної категорії, розкриває поняття правосуддя у широкому та вузькому сенсі. Звертається особлива увага на розкриття цілей правосуддя і ознак, які можуть свідчити про ефективність його здійснення. Досліджується поняття правосуддя і в якості об'єкта кримінально-правової охорони. Автор пропонує власне визначення поняття «правосуддя» і пропонує закріпити його на законодавчому рівні в Україні та Азербайджанській Республіці з метою належного правозастосування.

Ключові слова: *правосуддя, судова влада, процесуальна діяльність, судочинство, справедливість, правова істина.*

Ахмедов В. А. **Правовая природа и формы реализации правосудия: теоретическое обоснование**

Анализируются современные доктринальные подходы к пониманию правосудия, его

© *Ахмедов Вусал Алігісмат огли* – кандидат юридичних наук, керівник науково-дослідного та судово-прецедентного відділу Академії юстиції Міністерства юстиції Азербайджанської Республіки

сущности и цели. Автор сравнивает различные теоретические модели определения исследуемой категории, раскрывает понятие правосудия в широком и узком смыслах. Обращается особое внимание на раскрытие целей правосудия и признаков, которые могут свидетельствовать об эффективности его осуществления. Исследуется понятие правосудия и в качестве объекта уголовно-правовой охраны. Автор предлагает собственное определение понятия «правосудие» и предлагает закрепить его на законодательном уровне в Украине и Азербайджанской Республике с целью надлежащего правоприменения.

Ключевые слова: *правосудие, судебная власть, процессуальная деятельность, судопроизводство, справедливость, правовая истина.*

Ahmedov Vusal. **Legal nature and forms of justice implementation: theoretical justification**

The article analyzes modern doctrinal approaches to the understanding of justice, its essence and purpose. The author compares various theoretical models of the definition of the category under study, revealing the concept of justice in the «broad» and «narrow» sense. The author pays particular attention to the disclosure of the purposes of justice and the signs that may indicate the effectiveness of its implementation. The concept of justice and as an object of criminal-legal protection are investigated. Because of the theoretical research, the author proposes an own definition of «justice» and proposes to consolidate it at the legislative level in Ukraine and the Azerbaijani Republic for the purpose of proper enforcement.

Keywords**:** *justice, judicial power, procedural activity, legal proceedings, justice, legal truth.*

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, правова природа правосуддя і досі залишається дискусійним питанням. На сьогодні не існує єдиної науково обґрунтованої позиції щодо сутності правосуддя як правового явища. Не сформульовано єдине наукове бачення і стосовно правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони. Серед учених, які досліджували правосуддя, виділимо А.В. Воронцова, С.Є. Дідика, О.І. Заліска , Л.В. Лобанову, Г.П. Лозовицьку, С.С. Мірошниченка, М.В. Шепітька та ін. Водночас форми реалізації правосуддя, його суб'єктний склад та зміст правосуддя в якості об'єкта кримінально-правової охорони залишаються питаннями неповною мірою дослідженими.

Усі наукові погляди на сутність правосуддя можна систематизувати, так би мовити, за суб'єктним критерієм. Залежно від того, хто визнається суб'єктом процесу (діяльності, відносин) правосуддя, під цим поняттям розуміють або діяльність власне суду, або також діяльність усіх органів і посадових осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, але не належать до системи судів.

Такими органами найчастіше називають прокуратуру, органи попереднього розслідування, органи і установи виконання судових актів і рішень. Іноді до цього переліку додають адвокатуру, свідків, експертів, перекладачів, тобто всіх інших учасників судочинства і суміжної діяльності, яка сприяє здійсненню правосуддя. Досить поширеним є визначення правосуддя, виходячи з його мети, цілей і завдань, а саме – відновлення і захист порушеного права чи інтересу особи шляхом прийняття справедливого і законного судового рішення. Розглянемо погляди на правову природу правосуддя детальніше.

Традиційно під правосуддям розуміють правозастосовну діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави[1]. Тому значна кількість науковців розглядає правосуддя як виняткову діяльність судової влади, спрямовану на розгляд і вирішення справ, що реалізуються у суворо визначеній процесуальній формі, з дотриманням принципу змагальності та інших принципів (засад) провадження, визначених у законі, що дає змогу виконувати завдання суду і судочинства в цілому[2].

Зокрема, С.С. Мірошниченко переконаний, що правосуддя є основною функцією судової влади, яка за своєю суттю є видом державної діяльності, що полягає у вирішенні судами спорів про право. Правосуддя реалізовується у чітко встановлених законами України загальних процесуальних формах: цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному, конституційному судочинстві та судочинстві щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. Суб'єктами здійснення правосуддя в Україні на сьогодні є лише професійні судді (у ряді випадків – народні засідателі та присяжні)[3].

С.Є. Дідик розмежовує поняття «правосуддя» і «діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя». Проаналізувавши підходи до визначення поняття «правосуддя», дослідник стверджує, що воно має ґрунтуватися на Конституції України і повинно визначатись у всіх галузях права в одному значенні, а

[1] *Маляренко В.Т.* Правосуддя // Юридична енцик-лопедія. Т. 5. Київ: «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2003. С. 50.

[2] *Шевчук М.* Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України // Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2014. Вип. 59. С. 373.

[3] *Мірошниченко С.С.* Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії.: дис. … доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. С. 46.

саме як система правових відносин, норм, ідей, поглядів, які реалізуються в процесуальних формах правозастосовної діяльності суду з розгляду і вирішення в установленому законом порядку конституційних, кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ з метою досягнення справедливості, охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави[4].

Принципово погоджуючись з викладеними твердженнями, С.М. Тимченко звертає увагу на необхідності з'ясування істини в судовому розгляді. Правосуддя, на думку дослідника, – це діяльність суду у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу й полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини у розглянутій справі шляхом дослідження доказів, що закінчується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону[5] .

Інші вчені, зокрема К. Харісов, переконані, що правосуддя – це процесуально регламентована діяльність усіх судів, які представляють судову владу, з об'єктивного розгляду конституційних, цивільних, кримінальних і адміністративних справ, спрямована на винесення за ними законного та справедливого рішення (постанови, вироки тощо)[6].

Вважаємо, що такий підхід є обґрунтованим і заслуговує на увагу. Саме справедливе розв'язання конфлікту і ухвалення законного неупередженого рішення по суті спору є тією особливою рисою, яка виділяє правосуддя з поміж інших видів суспільної діяльності.

Водночас останнім часом починає домінувати думка, що судові органи не в змозі самостійно вчинити всі дії, необхідні для досягнення мети і завдань правосуддя. Тому для належного здійснення правосуддя необхідна діяльність інших державних і недержавних органів і установ, зокрема правоохоронних органів, адвокатури, органів і установ з виконання судових рішень, а також осіб, які залучаються судом під час відправлення правосуддя (свідки, експерти, перекладачі тощо).

[4] *Дідик С.Є.* Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. С. 30.

[5] *Тимченко С.М.* Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. Київ, 2004. С. 25.

[6] *Харисов К.Н.* Ответственность за преступное вмешательство в деятельность лиц, осуществляющих правосудие и уголовное преследование: проблемы теории и законодательства: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2004. С. 13.

Так, М.В. Шепітько переконаний, що поняття «правосуддя» слід розуміти у його широкому сенсі. Дослідник доводить, зокрема, що суд, прокурор, слідчий і орган дізнання об'єднані у своїй діяльності метою, яка обумовлюється завданнями правосуддя, а діяльність органів і посадових осіб, спрямована на примусове виконання судових рішень, забезпечує результат роботи усієї системи органів правосуддя з досягнення об'єктивної істини та забезпечення справедливості[7].

Тому під правосуддям у широкому значенні вчені переважно розуміють як діяльність суду з розгляду і вирішення визначених законом категорій справ, так і діяльність спеціально утворених державою органів і залучених згідно із законом осіб, які сприяють суду в здійсненні правосуддя, виконують вироки, рішення та інші судові акти, або виконують процесуальні доручення суду і органів попереднього розслідування з вирішення тих чи інших завдань, пов'язаних зі здійсненням правосуддя (експерти, перекладачі, свідки та ін.)[8].

Методом функціонування правосуддя вчені називають судочинство. З точки зору методу, правосуддя розглядається як діяльність пізнавальна і правозастосовна, адже при розгляді будь-якої справи основне завдання суду зводиться до встановлення усіх обставин, що мають значення для справи, та застосування необхідної правової норми до спірних правовідносин. Тому діяльність суду є охоронною за своєю спрямованістю, пізнавальною і правозастовною (пізнавально-правозастовною) за методом здійснення, а також такою, що відбувається в особливій процесуальній формі[9].

Слушним є твердження В. Бігуна про те, що наявність різних термінів (правосуддя і судочинство) означає наявність різного, специфічного змісту. Дослівно термін «правосуддя» означає «суд за правом», а термін «судочинство» – «діяльність суду». Якщо у випадку судочинства йдеться про діяльність суду, то у випадку правосуддя йдеться про діяльність із розгляду справ із певною метою (досягнення справедливості, вирішення конфлікту, захисту прав та свобод людини, юридичних осіб, держави). Тобто йдеться не про будь-яку діяльність

[7] *Шепітько М.В.* Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. … канд.юрид.наук: 12.00.08. Харків, 2011. С. 21.

[8] *Уголовное* право России. Учебник для вузов. В 2 т. Т. 2. Особенная часть. Москва: НОРМА, 2000. С. 678-679.

[9] *Лобанова Л.В.* Преступления против правосудия. Общая характеристика и классификация: учебн. пособ. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2004. С. 9.

суду, а таку, що відповідає певній меті. Тому кожен суд є таким, що здійснює судочинство, але не кожен суд здійснює правосуддя[10]. Не погоджуючись цілком з наведеним твердженням, ми вважаємо, що протиставлення понять «судочинство» і «правосуддя» не є доцільним, адже судочинство є нормативно врегульованою і регламентованою формою правосуддя.

Наведені позиції допомагають краще зрозуміти правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони. Як слушно зауважує А. Воронцов, правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони є поняттям більш ширшим, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, яке здійснюється виключно судом. Поняття «правосуддя» у широкому значенні – це діяльність не тільки суду, а й тих органів, які сприяють суду в реалізації завдань і функцій, які покладені на правосуддя: органів досудового розслідування, прокуратури і органі та установ з питань виконання покарань[11].

Правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони розглядається законодавцем як особливий вид юрисдикційної діяльності державних органів, який є специфічним насамперед своїми завданнями, спрямованістю на захист інтересів особи, суспільства і держави. О.І. Заліско підкреслює, що зміст терміна «правосуддя», який використовується в кримінальному законодавстві й теорії кримінального права, ширший за його буквальне тлумачення, що випливає з положень Конституції України. Проте даний термін визначає ту специфічну сферу державної діяльності, яка підлягає самостійній кримінально-правовій охороні, і тому його використання в зазначеному тлумаченні дослідник вважає виправданим[12].

У цілому погоджуючись із твердженням, що правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони є поняттям ширшим, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, не вважаємо за доцільне розмежовувати ці поняття на законодавчому рівні. Достатнім буде розкриття змісту правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони крізь призму відповідних норм закону про кримінальну відповідальність. У законі ж має бути визначено поняття

[10] *Правосуддя* і судова правотворчість. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / Відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. С. 27.

[11] *Воронцов А.В.* Актуальні питання визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. Вип. 2. С. 31.

[12] *Заліско О.І.* Правосуддя в Україні як обєкт кримінально-правової охорони: дис. … канд. юрид.наук: 12.00.08. Київ, 2015. С. 27.

правосуддя, яке буде загальним для застосування усіма органами і особами, залученими до процесу здійснення правосуддя у будь-якому судочинстві та провадженні.

Спробуємо сформулювати визначення правосуддя, яке найбільш повно відображає його зміст, правову природу і мету. Правосуддя – це встановлення істини і підтвердження юридичного права чи обов'язку в ході вирішення спорів і розв'язання суспільних конфліктів шляхом законного і справедливого рішення у цивільно-господарському, адміністративному, кримінальному і конституційному судочинстві, постановленого судом за участю осіб, діяльність яких сприяє зібранню належних і допустимих доказів стосовно обставин справи.

Враховуючи відсутність єдиного визначення, з метою законодавчого унормування поняття «правосуддя» та запобігання невірному тлумаченню правових норм, предметом регулювання яких є здійснення правосуддя, пропонуємо закріпити це визначення на законодавчому рівні й внести відповідні зміни і доповнення до законодавчих актів України та Азербайджанської Республіки. Зокрема, до ст. 124 Конституції України, ст. 125 Конституції Азербайджанської Республіки, а також до ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і ст. 3 Закону Азербайджанської Республіки «Про суди і суддів».

Таким чином, правосуддя є комплексною юридичною категорією, яка може розумітися і як певна діяльність (процес), і як мета (результат) такої діяльності. Судочинство є процесуальною формою правосуддя, його зовнішнім, законодавчо регламентованим вираженням, без якого правосуддя не може бути здійснене. Водночас саме правосуддя, в розумінні справедливого вирішення спору, встановлення істини у справі, є серцевиною судочинства, його змістом.

Саме в такому значенні правосуддя виступає об'єктом кримінально-правової охорони. Це поняття є набагато ширшим, аніж специфічна діяльність судових органів. Розуміння правосуддя лише в якості діяльності (процесу) не розкриває його сутності й призначення і тим більше не пояснює важливості кримінально-правової охорони правосуддя. Правосуддям є не лише процесуальний розгляд спорів і конфліктів, а скоріше мета такого розгляду: встановлення юридичної істини у спорі. І цього можна досягти лише за участі суміжних органів та осіб, які сприяють зібранню доказів і встановленню юридичної істини у справі судом.

Ahmedov Vusal. Legal nature and forms of justice implementation: theoretical justification

In the article the author analyzes different approaches to the definition of the concept of justice, its goals and tasks, functions and forms.

The author states that among the scientific approaches to the definition of justice as activity, there are two main trends, the supporters of the first of which understand justice as solely as a procedural legal activity of the court for the resolution of disputes about the law and social conflicts. Under this approach, justice is defined as the form of judicial administration, the main type of court activity, legally regulated and procedurally defined, aimed at the consideration and resolution of legal cases in order to protect and restore the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, legal entities and the state.

Representatives of the second round believe that the court is the procedurally regulated activity of the court, as well as related bodies and officials, as it promotes its implementation (investigative bodies, inquiries, advocates, witnesses, experts, translators). Scientists who are inclined to the aforementioned position, recognize the court as the main role in the administration of justice, but at the same time emphasize that the court, without the help of investigative bodies, advocates, witnesses, etc., is not able to establish the circumstances relevant for the case, to gather the appropriate evidence, and proceeding from this - it is fair to resolve the dispute substantially.

The author raises the question of the correlation between the concepts of «justice» and «judicial proceedings» and states that they relate to both the content and the form, internal and external. It is inappropriate to compare these concepts in one plane, and to expect justice to be achieved from legal proceedings. After all, legal proceedings are a procedural form of justice, its external, legally regulated expression, without which justice can not be performed. At the same time, it is justice, in the sense of just resolution of the dispute, the establishment of truth in the case, is the core of the proceedings, its content. Without proper form (justice), justice loses its inherent features of specific state activities, but also the observance of purely formal procedures, to the detriment of justice, does not allow justice to achieve its purpose.

The author pays particular attention to the study of the purpose of justice. The author is convinced that justice is not only the procedural consideration of disputes and conflicts, but rather the purpose of such an examination, namely: establishing a legal truth in the dispute. The purpose of justice is achieved in the form of a fair court decision, adopted on the basis of proper and admissible evidence, collected and provided by the court authorized by law bodies and individuals, as well as participants in the proceedings. Only a fair solution to a conflict can be regarded as an appropriate goal of justice, the value of which is conditioned by modern social and political realities.

The author argues that if one understands justice not as an activity, but as a goal (result) of activity, then it becomes obvious that such a result can not be achieved without the participation of related bodies and individuals who facilitate the gathering of evidence and the establishment of legal truth in the court. Such bodies include both specially authorized state bodies of investigations and prosecutors, as well as non-state bodies and individuals, in particular, lawyers, experts, witnesses, etc.

In addition, the author examines the concept of justice as an object of criminal law protection. The author argues that the criminal law protects justice as precisely as the complex work of the court and related state bodies, as well as non-governmental institutions, the result of which is the establishment of a lawful and fair judicial decision in a particular case.

Also, for the purpose of uniform application of legal norms and elimination of legal gaps, the author proposes a substantiated definition of the concept of «justice», which it is expedient to include in the existing normative legal acts of Ukraine and the Republic of Azerbaijan.

Keywords: justice, judicial power, procedural activity, legal proceedings, justice, legal truth.